

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ОСВІТИ Й ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ: НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПІДХОДИ ДО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Охарактеризовано нові тенденції в розвитку теорії і практики освіти й виховання в Україні, визначено роль синергетичного підходу до духовно-морального виховання студентської молоді.

Ключові слова: синергетичний підхід, виховний потенціал, самостійність і самодостатність особистості, творча активність, виховна парадигма, освітній простір.

Науково-технічний прогрес, нові технології в науці, економіці та освіті – це тло, на якому відбувається соціальний розвиток студента як особистості, індивіда, який, на жаль, не встигає за технічним розвитком. Тому проблема виховання потребує нових перспективних підходів, насамперед, у змісті, формах і методах виховання студентів у ВНЗ. Увагу треба зацентувати на кожній ланці освіти – як на загальноосвітній школі, так і вищій, що базуються на ідеї гуманізації.

Наповнення змісту освіти гуманітарно-виховною компонентою на засадах синергетичного підходу, а не тільки професійними елементами, стає дедалі більш актуальним і затребуваним. Особливого значення набуває проблема зміни пріоритетів: на перший план виходить не держава чи певна соціальна спільнота, а людина. Трансформація традиційних структур соціального, психологічного і культурологічного характеру викликає серйозні зміни в орієнтаціях саме студентської молоді. В її середовищі відбуваються пошуки нового сенсу життя, формуються нові потреби, інтереси, змінюються мотиви інтелектуальної та соціально-професійної діяльності. Це складні процеси, до яких суспільство повинно виявляти щонайбільше уваги. Адже від рівня інтелектуального, духовно-творчого потенціалу студентської молоді – майбутньої національної еліти – багато в чому залежать зміст і динаміка суспільного прогресу.

Аналіз сучасного стану українського суспільства дає підстави стверджувати, що в ньому відчувається потреба у принципово нових підходах до організації виховної роботи і, насамперед, у середовищі студентської молоді, яка у найближчому майбутньому складе ядро української інтелігенції.

Учені досліджують окремі теоретичні та практичні засади освіти й виховання в Україні та за її межами. Синергетичний підхід, розвиток освіти із позицій синергетики інтерпретують такі вчені, як: В. Буданов, Н. Булгакова, В. Вандишев, В. Ігнатова, В. Кушнір, В. Лутай, О. Чалий, С. Шевельов та ін. Різні аспекти теорії та практики освіти й виховання вивчали І. Бех (загальні засади морального виховання), Р. Беланова (моральне виховання школярів), В. Вербець (формування та реалізація духовно-творчого потенціалу), О. Вознюк (розвиток вітчизняної педагогічної думки з точки зору синергетичного підходу), В. Квас (синергетичний підхід до організації навчально-виховного процесу) та ін.

Мета статті – проаналізувати нові тенденції в розвитку теорії та практики вищої освіти й виховання в Україні; можливості ідей синергетичного підходу з метою вдосконалення процесу навчання і виховання відповідно до сучасних вимог суспільства.

Гуманістична ідея освітньої реформи диктує нові орієнтири у змісті, формах і методах виховання. Нова філософія освіти знайшла своє втілення в особистісно орієнтованій моделі навчання і виховання. Як зазначає Р. Беланова, “набуття людиною своєї суті – основна проблема педагогіки” [2, с. 8]. Якщо погодитися із цим твердженням, то сучасний викладач першим повинен зрозуміти свій духовний світ, щоб мати право виховувати у своїх студентах ідеали правди, краси, добра. На нашу думку, плекання духовних потреб студентів, їхніх ідеалів безпосередньо стосується змісту, шляхів і форм виховання із позицій синергетичного підходу.

Під час дослідження цього питання стало зрозумілим, що на сьогодні існує проблема філософської та педагогічної рефлексії над проблемою синергетичної сутності людини. Треба навчити студентів людинознавству, бо знання мають цінність лише у тому разі, коли вони допомагають людині стати людянішою. Гуманність, милосердя, любов до людей – це царина моральних принципів, відкрита ще християнством і поставлена ним в основу побудови нової культури.

Нам імponує точка зору Л. Білової, яка зазначає, “що сучасне інноваційне навчання має перед собою як мінімум дві основні мети. Перша – виховати здатність до “передбачення”, випередження подій, зорієнтувати людину на свідомий вибір альтернатив. Друга мета – навчити дотримуватися принципу “співучасті”, що передбачає участь індивідів і цілих суспільств у процесі прийняття важливих рішень на всіх рівнях – від локального до глобального” [1]. Моральна поведінка є здійсненням особливого типу буття, а мораль є незалежною, вільною від логіки. Тому, на нашу думку, індивід у процесі виховання стає особистістю лише тоді, коли усвідомлює себе вільним у моральному виборі, відчуває творцем.

Сучасна вища школа вимагає доктринального переосмислення усієї системи виховання, оновлення змісту, форм і методів становлення особистості студентів, створення умов для самореалізації їх у різних видах творчої діяльності.

Головна мета української системи освіти згідно з Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті – “створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатні навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянської освіти” [5]. Нині дуже багато досліджень реклами, закликів стосовно ідей саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення в аспекті індивідуалізації й диференціації навчання.

Говорячи про цілі й цінності в площині виховання, ми закономірно переходимо до ширшої науково-практичної проблеми – проблеми національної ідеї, національної педагогіки, національного виховання.

Сьогодні учасники виховного процесу у вищій школі більше розуміють, від яких негативних тенденцій треба відмовитися, ніж як організувати зміст, форми та методи виховання. Обґрунтовуючи новий зміст освіти, освітні стандарти як першочергове завдання реформування освіти, науковці значною мірою спрямовують їх на розвиток інтелекту людини, на особистісно орієнтований підхід, і нерідко не враховується в цьому процесі формування морального, етичного потенціалу особистості.

Вважаємо, що кризовий стан освітнього простору вищої школи пов'язаний із певними суперечностями: у вищу школу приходять діти з різних типів навчальних закладів, які за гаслами виховання національної еліти, розвитку обдарованих дітей гублять сам напрям формування учнівської особистості, культуру навчання. Поглиблюється криза цивілізацій, інформаційна революція, процеси глобалізації в культурі, економіці та політиці приводять до стрімкої зміни наукової картини світу і наукового розуміння місця людини у цьому світі. Вітчизняна педагогіка до початку ХХІ ст. відкрито демонструє орієнтації на гуманістичні цінності та вводить у свій теоретичний апарат нові характеристики освіти: “особистісно орієнтований освітній процес”, “суб’єкт виховання”, “ціннісні відносини”, “сміслова взаємодія”, “інтеріоризація культурних цінностей”, “самовизначення особистості” та ін.

На жаль, не тільки навчальні заклади різних рівнів є джерелами чи провідними чинниками процесу виховання. Сьогодні існує глибока моральна криза всього суспільства, а не лише молоді. Зрозуміло, що не можна відкласти виховання на “потім”, коли будуть створені більш сприятливі умови – економічні, соціальні, політичні та педагогічні.

Теорію та практику виховання в освітньому просторі України кризь призму сучасного процесу реформування освіти можна поділити на чотири категорії: корекційна, модернізувальна, структурна та системна реформа. Корекційне реформування (на рівні навчальних закладів) відбувається в усьому освітньому просторі України, коли в організацію і зміст виховання вносяться різні зміни, уточнення, модифікації, корекції. Структурні реформи (на рівні Міністерства освіти і науки, молоді та спорту) – це зміни в термінах навчання та виховання, створення нових закладів, еволюція, якісні зміни, взаємозв’язок і взаємоузгодженість між різними рівнями й різними типами освіти і виховання, між різними дипломами. Ці структурні реформи в нас задекларовані, проголошені, але ще мало скоординовані. Нині відбувається процес структурних реформ, який певною мірою вже тяжіє до перманентності.

Системне реформування (на рівні держави) – це справжня зміна освітньо-виховної парадигми, яка докорінним чином змінює не лише систему виховання як культурно-духовний феномен суспільства, а й ставить нову мету, завдання, кінцеві цілі виховання у взаємозв’язку та взаємозалежності із функціонуванням соціальної системи, її правового забезпечення, перегляду й визначення нової ролі держави у вихованні, у справжній децентралізації, в організації виховної системи згідно з новими принципами функціонування економіки, встановленням контролю за якістю й ефективністю

діяльності системи, її відповідальністю перед суспільством, громадськістю. Системні реформи передбачають зміну мети виховання, її чітке визначення, розгляд завдань і кінцевих результатів виховного процесу. У сучасному освітньому просторі України це найактуальніша проблема.

Мета, що була задекларована в національній програмі “Освіта (“Україна ХХІ століття”)", багатослівна, загальна й асоціюється із завданнями: “...набуття новим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнародних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності, особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури” [1]. Якому підходу віддати перевагу, що взяти з досвіду минулих поколінь, якою повинна бути національна ідея держави, навколо якої будуть об’єднуватися сучасні та наступні покоління молоді?

Безперечно, сьогодні актуальним є питання створення виховної системи у кожному навчальному закладі. Тому кожен науковець, кожен рівень освіти і майже кожен тип навчально-виховного закладу формулює свою мету виховання. “Школа життєтворчості”, “школа ментальності”, “школа духовності” – терміни самовизначень загальноосвітніх закладів більше свідчать про те, що вони перебувають у процесі трансформації. Мета ж виховання у вищій школі має формулюватися з перспективою формування конкурентоспроможного фахівця. Місія виховання повинна полягати у передачі культурних цінностей, підготовці молоді до інтеграції в суспільство, у нівелюванні, зменшенні соціальної нерівності на засадах синергетичного підходу. Набуває актуальності вивчення різнопланових проблем молоді шляхом аналізу особливостей її соціалізації. Головне завдання освіти будьяких рівнів – це виховання людини-громадянина.

У психолого-педагогічній науці й теорії виховання досить виразно оформилися такі підходи: формувальний, культурологічний, синергетичний, соціалізувальний, герменевтичний, аксіологічний, антропологічний, психотерапевтичний тощо.

Як зазначає В. Квас, “до вищої професійної освіти висуваються сьогодні нові вимоги, підкреслюється гуманістична та культурно-творча місія вищої школи, покликана перебороти технократичні тенденції в підготовці фахівців і забезпечити випуск освічених фахівців не тільки з високою професійною кваліфікацією, але й здатних до цілісного та системного аналізу складних проблем сучасного життя суспільства і навколишнього середовища” [4, с. 125–126]. Кардинальна трансформація освітньої галузі України потребує врахування синергетичного підходу до її самоорганізації як відкритої соціальної системи. Тому на сучасному етапі розвитку педагогічної науки синергетичний підхід до навчання та виховання набуває інтенсивного розвитку, а ідеї синергетики знаходять широке застосування в освітньому просторі, коли педагогічні системи починають аналізуватися в термінах синергетичної теорії самоорганізації.

Синергетика – один із новітніх наукових напрямів, який може вважатися провідною галуззю міждисциплінарних досліджень, що поширюються на всі сфери суспільного буття. Сучасні наукові дослідження засвідчують, що синергетична парадигма сприяє глибокому пізнанню таких складних нелінійних відкритих систем, як суспільство та різних його підсистем, зокрема освіти й навчання.

Науковці вважають, що методологія синергетики принципово змінює погляди на процес навчання. Відповідно до синергетичного підходу в педагогіці системами, що самоорганізуються, є студент, викладач, їх взаємозв'язок тощо [4]. Враховуючи це В. Квас визначає поняття навчання як процес взаємодії, співпраці викладачів і студентів, спрямований на засвоєння визначеної системи знань, умінь і навичок. Інші елементи навчання (засоби, методи, форми виникають у результаті взаємодії головних компонентів, і тому є “дидактичною надбудовою”) [4, с. 127].

Отже, з позиції синергетичного підходу головними структурними елементами (системами) навчання є зміст навчання та діяльність (взаємодія, співпраця) викладачів і студентів.

Розширення можливостей самореалізації викладачів у навчально-виховному процесі та поза ним спричинюють такі наслідки впровадження синергетичного підходу до організації навчально-виховного процесу: співпраця зі студентами та діалогічні форми проведення занять створюють передумови для професійного зростання самого викладача, сприяючи одержанню нових знань не лише від колег, а й від молодого покоління; реалізація синергетичної моделі вищої освіти підвищує відповідальність викладача за майбутніх фахівців, а через них і за майбутнє суспільства; новаторство викладача у навчально-виховному процесі виховує звичку до постійної творчої самореалізації [6, с. 28].

Вивчаючи проблему запровадження синергетичної парадигми освіти, хочеться наголосити на особливостях синергетичного підходу як у навчанні, так і вихованні.

Синергетичний підхід – це унікальна можливість для викладача та студента розвинути своє мислення й креативність; це новий рівень якості знань, де головним є не передача знань, досвіду, а вміння поповнювати знання, орієнтуватися в системі інформаційних знань, здатність до самоосвіти. Для виховної системи ВНЗ важливо на засадах синергетичного підходу організувати новий тип соціальних відносин між усіма учасниками навчально-виховного процесу, який передбачає співробітництво, співтворчість, взаємну допомогу.

Аналіз наукової літератури з питання дослідження дає змогу створити теоретичну модель системи виховання вищого закладу на засадах синергетичного підходу, кінцевим результатом якої будуть соціально активні, творчі фахівці, здатні до самовдосконалення, до свободи вибору і свободи дій, до самовідповідальності. Урахування положень синергетичного підходу до виховання студентів дає можливість підвищити результативність у підготовці майбутніх фахівців. Синергетичний підхід до освіти також по-

лягає в навчанні, яке стимулює, або пробуджує, і головна проблема якого полягає в тому, як підштовхнути студента до одного із власних і сприятливих для нього шляхів розвитку, як забезпечити самокерований і самопідтримувальний розвиток [6, с. 28].

Відомо, що синергетичний підхід до виховання (В. Ігнатова, С. Кульневич, Н. Таланчук, С. Шевельова) склався на основі теорії самоорганізації складних систем. Термін “синергетика” ввів у науковий обіг Г. Хакен і визначив її як науку, яка займається вивченням систем, що складаються з великої кількості частин, компонентів і підсистем, складним чином взаємодіють між собою. Чому ця філософська парадигма, реалізована сучасною математикою, фізикою, біологією, не менш активно сприйнята вітчизняною теорією виховання?

Як зазначають науковці, синергетичний підхід ставить педагога в умови нелінійного осмислення процесу виховання, визнання відкритості виховної системи, організувального значення випадковостей (флуктуації). Характерна особливість синергетичного підходу до виховання – визнання можливості кількох шляхів перетворення особистості та виходу з критичної, нестійкої виховної ситуації стрибком. Наприклад, А. Макаренко використовував у своїй практиці вражаючі несподіванкою ситуації, які викликали у вихованців сильні почуття, боротьбу мотивів, різку зміну ставлення до себе й оточення. Синергетичний погляд на виховання пояснює феноменальну природу “методу вибуху”. Якщо виховна взаємодія знаходиться далеко від точки біфуркації (“розгалуження”, вибору), то відбувається суто зовнішня, кількісна зміна поведінки та діяльності вихованців. Поблизу точки біфуркації навіть короткочасна, швидкоплинна педагогічна взаємодія може кардинально змінити ціннісно-мотиваційну систему особистості вихованця, тому виховання повинно створювати для нього можливість вибору дії, вчинку [6; 7].

Будь-яка реальна ситуація виховання завжди пов’язана для людини з проблемою вибору, для вирішення якої недостатньо вивчених правил поведінки і відбитих у пам’яті сценаріїв життєвих колізій. Точки біфуркації, які визначають головні тенденції зміни особистості, виникають у сфері цінностей особистості людини та її моральних установок.

Завданням педагогічної науки саме і є співвіднесення й узгодження різних підходів, концепцій, моделей виховання та розробка конкретної конвенціональної концепції.

Усе це ставить нові серйозні завдання у професійно-педагогічній освіті, а також у справі підготовки сучасного педагога. Він повинен не тільки володіти широким філософським світоглядом, приймати зміни в ідеології студента, знати нові моделі підходів до виховання та практичні стратегії їх реалізації, але й мати уявлення про всі процедури інтерпретації педагогічних спостережень, розуміти реальні проблеми життя студентів, володіти психодіагностичними та соціологічними технологіями, вміти будувати відносини зі студентом, який живе повноцінним, самодостатнім життям.

Суспільство потребує такої концепції виховання, яка б відповідала сучасним уявленням про тенденції розвитку взаємодії учасників навчально-виховного процесу, у тому числі в умовах вищої школи; вона може бути важливою теоретичною складовою такої галузі педагогічного знання, як виховання.

Потребує дослідження й створення концепція виховної роботи у технічному ВНЗ на засадах синергетичного підходу, концепція виховання в умовах функціонування системи двоступеневої освіти; концепція відновлення виховної роботи у ВТНЗ; теоретичне обґрунтування необхідності активізації виховної роботи у студентському середовищі виховної системи та подальше поглиблення розуміння феномену виховання в умовах трансформації вищої освіти. Результати дослідження можуть бути використані у практиці організації виховної роботи у ВТНЗ України.

Висновки. Нові тенденції в розвитку теорії та практики освіти й виховання свідчать про те, що слід розглядати виховний процес як основний порядок з освітнім. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки концепція синергізму в навчанні та вихованні набуває інтенсивного розвитку, а ідеї синергетики знаходять широке застосування в освітньому просторі, коли педагогічні системи починають аналізуватися в термінах синергетичної теорії самоорганізації. Наш час вимагає синергетичного підходу до виховання студентів як суб'єктів саморозвитку, з високорозвинутою духовністю, творчими основами, позитивною Я-концепцією; як суб'єктів професійного становлення, основною ознакою якого є наявність цілісного комплексу професійно значущих характеристик: якостей, рис, переконань, ідеалів, цінностей тощо; як до суб'єктів світової цивілізації, з універсальними якостями.

Пояснюється такий підхід тим, що виховний процес тісно пов'язаний із навчанням, яке є важливим виховним засобом. У контексті нової сутності понятійного апарату ми розглядаємо виховання як процес залучення студентів до засвоєння вироблених людством цінностей, створення сприятливих умов для реалізації ними свого природного потенціалу та творчого ставлення до життя, спрямованих на утвердження суспільно значущих норм і правил поведінки особистості. Сьогодні є нагальна потреба у фундаментальній науковій розробці моделі підвищення якості вихованості випускника ВТНЗ, яка, поряд зі змістовим її наповненням, повинна включати сучасні підходи до навчання та виховання.

Список використаної літератури

1. Білова Л. Виховна система ВНЗ: питання теорії та практики : монографія / Л. Білова ; Нар. укр. акад. – Х. : Вид-во НУА, 2004. – 263 с.
2. Беланова Р. Місце та роль людини на теренах освіти в епоху постмодернізму / Р. Беланова // Рідна школа. – 2002. – № 2. – С. 8–10.
3. Вербець В.В. Соціально-педагогічний моніторинг у вузі: методологія, методика, організація / В.В. Вербець. – Рівне : РДГУ, 2003. – 309 с.
4. Квас В.М. Синергетичний підхід до організації навчально-виховного процесу / Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. /

В.М. Квас ; Ін-т проблем виховання АПН України. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2010. – Вип. 14. – Кн. I. – 648 с.

5. Національна доктрина розвитку освіти. – К., 2001.

6. Несторенко Г.П. Можливості особистості в контексті синергетичної моделі вищої освіти / Г.П. Несторенко // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 25–34.

7. Робуль О. Синергетика як інноваційна методологія педагогічної освіти / О. Робуль // Філософія освіти. – 2006. – № 1 (3). – С. 36–41.

Лучанинова О.П. Развитие теории и практики образования и воспитания в Украине: новые тенденции и подходы к воспитанию студенческой молодежи

Автор дает характеристику новым тенденциям в развитии теории и практики образования и воспитания в Украине, определяет роль синергетического подхода к духовно-нравственному воспитанию студенческой молодежи.

Ключевые слова: синергетический подход, воспитательный потенциал, самостоятельность и самодостаточность личности, творческая активность, воспитательная парадигма, образовательное пространство.

Luchaninova O. The development of the theory and practice of education and training in Ukraine: trends and new approaches to educating students

The author gives a description of the new trends in development theory and practice of education and training in Ukraine, defines the role of the synergetic approach to the spiritual and moral upbringing of students.

Key words: a synergistic approach to educational potential, self-sufficiency i personality, creativity, educational paradigm, educational space.